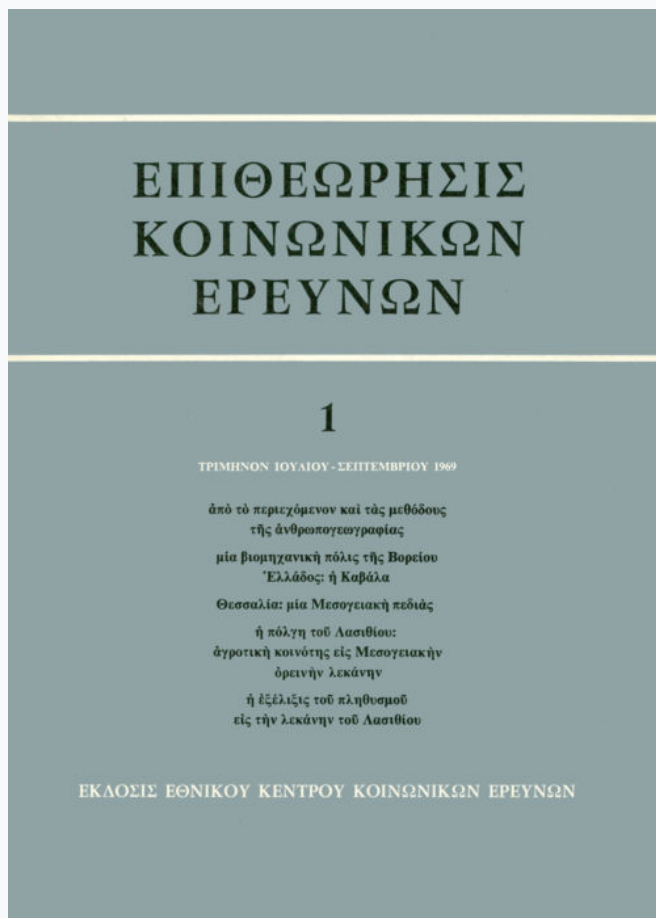


The Greek Review of Social Research

Vol 1 (1969)

1



Le poljé de Lassithi

Pierre-Yves Pechoux

doi: [10.12681/grsr.522](https://doi.org/10.12681/grsr.522)

Copyright © 1969, Pierre-Yves Pechoux



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Pechoux, P.-Y. (1969). Le poljé de Lassithi. *The Greek Review of Social Research*, 1, 40–50.
<https://doi.org/10.12681/grsr.522>

ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου: ἀγροτική κοινότης εἰς Μεσογειακὴν ὄρεινὴν λεκάνην

ὑπὸ
Pierre-Yves Péchoux

Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου¹ εὑρίσκεται εἰς ὑψόμετρον 800 μέτρων, ἐντὸς τοῦ ὄρεινου ὄγκου ὁ ὁποῖος ἀνυψοῦται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς κεντρικῆς Κρήτης, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ Δίκτη (2.148 μ.). Ἡ ὑψηλὴ συμπαγῆς μᾶζα τῆς Δίκτης προστατεύει κάπως τὴν πόλγην ἐκ τῶν νοτίων ἀνέμων, οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν ξηρασίαν, τὴν ἀπομονώνει δὲ σχεδὸν τελείως ἐκ τῆς νοτίου ἁκτῆς τῆς νήσου: τὴν Δίκτην, πράγματι, διασχίζουν μόνον ποιμενικαὶ ἄτραποι, συνεχῶς ὀλιγώτερον χρησιμοποιούμεναι σήμερον. Ἡ διείσδυσις πρὸς τὸ Λασιθιον πραγματοποιεῖται εὐχερῶς ἐκ τῆς βορείου μόνον ἁκτῆς τῆς νήσου, δι' ὁδῶν βελτιωθεῖσάν προσφάτως, ἀλλ' ἀκόμη δυσβάτων. Ἡ ἐκκινουσα ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου ὁδὸς διανύει ἐπὶ ἄρκετὸν σειρὰν μικρῶν *καρστικῶν* βυθισμάτων, καθὼς καὶ τὴν μικρὰν κοιλάδα τῶν Ποτάμων.² Ἔτερα ἀμαξιτὴ ὁδός, ἐκκινουσα ἐκ τῶν μικρῶν παραλιακῶν πεδιάδων τῆς βορείου ἁκτῆς, πρέπει νὰ διασχίσῃ ὄγκωδες τεκτονικὸν ἔπαρμα χαραδρωμένον ὑπὸ *ὑποχωρούσης διαβρώσεως*. Τρίτη, τέλος, ὁδὸς ἀνέρχεται εἰς τὸ Λασιθιον ἐκ τοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ ἐκ τῆς Κασταμονίτης, δυτικῶς, ἀκολουθοῦσα ἡμιονικὴν προσπέλασιν ἐπὶ τμήματος τῆς διαδρομῆς.

Ἡ ἀπομόνωσις δὲν ἀπέτελεσεν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ βυθίσματος καὶ τῶν πλαγιῶν του πρὸ πολλοῦ· ἡ πόλγη αὐτῆ, κρυμμένη ἐντὸς τῶν ὄρεων, κατέστη κατὰ καιροὺς καταφύγιον διὰ τοὺς ἀγρότας. Ἡ βόσκησις, αἱ ἐκχερσώσεις, ἡ ἀποκοπὴ δασῶν (ἀναπόφευκτος ἐνίστε διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἰς τὴν ὀθωμανικὴν διοίκησιν, καίτοι ἡ πόλγη οὐδέποτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων), οἱ ἐμπρησμοί, τέλος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων, ἐξηγοῦν τὴν ἀμέσως αἰσθητὴν πτωχείαν τοῦ φυτικοῦ τάπητος. Ἡ πόλγη δέχεται κατὰ κανόνα 900-1.200 χιλιοστὰ *ὕετοῦ* ἐτησίως, ἡ ποσότης δὲ αὐτῆ ἀξάνεται μετὰ τοῦ ὑψομέτρου ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τῆς Δίκτης, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶναι τελείως ἀποψιλωμένη.

τὸ ἀγροτικὸν τοπίον

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀγροτικὸν τοπίον, πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ἡ αὐστηρὰ προσαρμογὴ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰς φυσικὰς συνθήκας. Μεγαλυτέρα ὅμως ἀνάλυσις ἐπιτρέπει ἀκολουθῶς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι οἱ διάφοροι ἀγροὶ δὲν εἶχον πάντοτε τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα ἐντὸς τοῦ συστήματος καλλιεργείας οὔτε τὴν αὐτὴν οἰκονομικὴν σημασίαν· ἡ χρῆσις τῶν ἐποικίλλεν ἀνα-

1. Τὰ στοιχεῖα τῆς παρούσης μελέτης συνελέγησαν κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον 1967.

2. Ὁ J.-C. Bonnefont παρέσχε πολὺτιμον περιγραφὴν ὅλης αὐτῆς τῆς περιοχῆς: «Note sur la morphologie du massif de Lassithi», εἰς *Bulletin de l'Association de géographes français*, ἀριθ. 334-335, 1965. Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου ὀνομάζεται ἐκεῖ πόλγη τοῦ Τζερμάδου.

λόγος πρὸς τὰ τεχνικὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετεν ἡ ἀγροτική κοινωνία καὶ πρὸς τὰς σχέσεις της μὲ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον.

Ἐρευνητικῆς ἀνευρίσκει ἀμέσως εἰς τὴν πόλιν τοῦ Λασιθίου μερικὰς μεσογειακὰς παραλλαγὰς ὀργάνωσης τοῦ γεωργικοῦ χώρου: δηλαδὴ τὸ *ager* (καλλιεργούμενον ἔδαφος) καὶ τὸ *sallus* (μὴ καλλιεργούμενον ἔδαφος), τὰς ἀρδευομένας καλλιέργειας καὶ τὰς *ξηρὰς* καλλιέργειας... Οἱ χωρικοὶ ἀντιδιαστέλλουσι τὰς ἀναβαθμίδας (καλλιεργουμένους κλιτῆς) ἀπὸ τὴν πεδιάδα, διακρίνουσι ὅμως τὴν τελευταίαν εἰς κατ' ἐξοχὴν πεδιάδα καὶ εἰς ξηρικήν: *κάμπος* καὶ *ξηρόκαμπος*.

Αἱ νότιοι καὶ ἀνατολικοὶ κλιτῆς τῆς πόλης εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλά, οἱ εἰς αὐτὰς δὲ σχιστολίθοι ἐμφανίζονται εἰς τὴν βάσιν τῶν ἀβεστολιθῶν. Τὰ ἔδαφῃ ἦσαν δεκτικὰ ἐκγερασῶσων: εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν κλιτὴν μέχρι 1.400 μέτρων ὕψους ἔχουν κατασκευασθῆ ἀναβαθμίδες καλλιέργειας. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ βόρειος κλιτῆς τοῦ βυθίσματος πολὺ ὀλίγον ἔχει καλλιεργηθῆ: αἱ ἀβεστολιθικοὶ κλιτῆς αἱ ὅποια περιορίζουν τὴν πόλιν εἰς αὐτὴν τὴν πλευρὰν καλύπτονται μόνον ἀπὸ *λεπτὰ* καὶ *ἀσνεχῆ* ἔδαφῃ· ἡ ὀλιγοστὴ βλάστησις φύεται εἰς τὰς ρωγμὰς τῶν βράχων· αἱ γεωργικαὶ κατακτήσεις περιορίσθησαν εἰς τὰ βυθίσματα μόνον, ὅπου συσσωρεύεται ἡ ἐρυθρὰ γῆ (*terra rossa*): εἰς τοὺς πυθμένας μικρῶν κοιλάδων, εἰς ξηρὰς κοιλάδας, εἰς δολίνας (*dolines*).

Ἡ Δίκτη τροφοδοτεῖ δι' ἀφθόνων ὑδάτων τοὺς χειμάρρους της, δημιουργοῦσα οὕτω μίαν ἀκόμη σημαντικὴν ἀσυμμετρίαν τοῦ τοπίου, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὴν πόλιν. Δύο μεγάλοι ἐποχικοὶ χεῖμαρροι ἐκβάλλουν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ βυθίσματος, δημιουργοῦντες πεπλατυσμένους καὶ συμπλεκόμενους *κόνους*, ὅπου αἱ κοίται τὸν ἔχουν ἐν μέρει σταθεροποιηθῆ τεχνικῶς. Ὁ ἀνατολικὸς τομεὺς τοῦ βυθίσματος ἀντιστοιχεῖ οὕτω εἰς *ἀλλοῦβιον* δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς βορειοδυτικὰ καὶ ἐπικαλύπτει προοδευτικῶς μερικοὺς ἀβεστολιθικοὺς λόφους (*hums*). Ὁ τομεὺς αὐτὸς εἶναι, ὡς καὶ ὁ τομεὺς τῶν ἀναβαθμίδων, ἀφιερωμένος σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς ξηρικὰς καλλιέργειας. Ἡ μεταφερθεῖσα καὶ ἀναμιχθεῖσα μὲ σημαντικὴν ἀναλογίαν χαλικῶν καὶ ἄμμου ἐρυθρὰ γῆ δίδει ἐκεῖ ἔδαφῃ ταχέως ἀποστραγγιζόμενα καὶ σχετικῶς ὄξινα, διότι ἀποβιβαστοῦνται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν· ἡ συσσώρευσις λίθων οἱ ὅποιοι ἀρρηθῆσαν ἐκ τῶν ἄγρων ἐπέτρεψε τὴν διευθέτησιν τῆς ἀρχικῆς κλίσεως τῶν κόνων καὶ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς διαφυγῆς πρὸς τὰ κάτω τῶν ὑδάτων *ἐπιφανειακῆς διηθήσεως*. Εἰς τοὺς ἄγρους φύονται ὀπωροφόρα δένδρα, κυρίως μηλέαι, τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι δύνανται νὰ φθάσουν εἰς τὰ ὀλιγώτερον ἀποβιβαστώμενα στρώματα τῶν ἀλλουβίων καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ὑπογείων ροῆς τὸ ὁποῖον κυκλοφορεῖ βραδέως ἐντὸς τῆς μάζης τῶν κόνων· ὑπὸ τὰ δένδρα καλλιεργοῦνται ἐκ παραδόσεως τὰ δημητριακὰ.

Ἀπ' ἐναντίας, πρὸς τὰ κάτω, ὁ δυτικὸς τομεὺς τῆς πόλης ἀποτελεῖ πεδιάδα τελείως ἀποψιλωμένην, τῆς ὁποίας τὸ βραχῶδες περίγραμμα εἶναι εὐκρινέστερον καὶ ὀλιγώτερον διαβρωμένον ἀπὸ ὅ,τι πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ καρστικὴ πλημμυρὶς διατηρεῖται ἐνίοτε ἐδῶ ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου μέχρι τοῦ Μαρτίου, προτοῦ ἐκκενωθῆ τελείως διὰ τῶν *καταβοθρῶν*· αὐτὸ ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποκλεισθῆ ἡ φύτευσις δένδρων· ἐπειδὴ ὅμως τὰ ὑπόγεια ὕδατα εἶναι βαθύτερα, ὑπὸ μέγα πάχος ἀργιλικῶν πηλῶν, καὶ περισσότερον ἀσταθῆ λόγῳ τῆς γειτνιασεως τῶν καταβοθρῶν, μόνον αἱ ξηρικαὶ καλλιέργειαι εἶναι δυναταί: ἐπιανεύρισκομεν ἐδῶ δημητριακὰ τῶν ὁποίων ἡ σπορὰ πρέπει νὰ γίνῃ τὴν ἄνοιξιν.

Ἐνδιήμεσος τομεὺς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ζώνην τῆς μεγίστης ἐκμεταλλεῖσεως ὑπογείων ὑδάτων, τὰ ὅποια εἶναι εὐκόλως προσιτὰ καὶ συντηροῦνται τακτικῶς διὰ τῆς διηθήσεως τῶν ὑδάτων τῶν χειμάρρων. Ὑψηλότερον, ὑπάρχουν μερικαὶ νησίδες ἀρδεύσεως, μεταξὺ τῶν ἀβεστολιθικῶν λόφων καὶ τῶν κόνων προσχώσεως, σχηματίζουσαι εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς πόλης τὰ ὀλιγώτερον συνεχῆ τοπία· διότι ἡ ὑπόγειος ροὴ τῶν χειμάρρων προσεγγίζεται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φρεάτων καὶ τῶν ἀντιλῶν, ὅπως μεταξὺ τῶν χωριῶν Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τοὺς ἀρδευσίμους αὐτοὺς ἄγρους τὰ δημητριακὰ σπανίως ἐμφανίζονται σήμερον, κυρίως διὰ νὰ ἀναπαύσουν τὸ ἔδαφος μετὰ ἀπὸ πολλὰ ἔτη περισσότερον ἀπαιτητικῶν καλλιεργειῶν.

τὰ χωρία τῆς πόλης

Οἱ 19 οἰκισμοὶ τοῦ βυθίσματος ὑπάγονται σήμερον εἰς ἔνδεκα κοινότητας μὲ πληθυσμὸν 6.500 κατοίκων. Ὅλοι εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς πόλης, ἐπὶ τῶν πρώτων κλιτύων τῆς ὄρεινῆς περιφερείας ἢ τῶν ἀβεστολιθικῶν λόφων. Ἡ φροντίς διὰ τὴν προστασίαν ἐκ τῆς καρστικῆς πλημμυρίδος καὶ ἐκ τῶν πλημμυρῶν τῶν χειμάρρων ἠνέλησε πιθανῶς τὴν συστηματικὴν αὐτὴν ἐκλογὴν. Οὕτω τὰ χωρία εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὴν πλεόν εὐνοϊκὴν θέσιν μεταξὺ τῶν συμπληρωματικῶν τύπων ἄγρων τοὺς ὁποίους ἐκμεταλλεῦνται. Πρόκειται διὰ τὰς μόνας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου μονίμως ἐγκαταστάσεις εἰς ὑψόμετρον ἄνω τῶν 800 μέτρων. Ὅλαι αἱ πληροφορία, ἐξ ἄλλου, τῶν χρονικογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν¹ ἐνισχύουν τὴν ἂποψιν ὅτι τὰ χωρία κατῆλθον κατὰ 300 περίπου μέτρα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς καὶ μινωικοὺς τόπους ἐγκαταστάσεως, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὴν ζώνην τῶν ξηρικῶν καλλιέργειῶν· οἱ χωρικοὶ τοῦ Κάτω Μετοχίου ἐνθυμοῦνται ἀκόμη τὴν περίπτωσιν ἐνὸς μικροῦ οἰκισμοῦ τῶν ἐγκατεστημένων ἀρκετὰ ἄνωθεν τῆς πόλης ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη καταστραφῆ καὶ ἐγκαταλειφθῆ.

1. Βλέπε Σπανᾶκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν*, Ἡράκλειον 1957.

Τὰ χωρία, κτισμένα εἰς πυκνὴν τάξιν, περιβάλλονται ὑπὸ σειρὰς μικρῶν κήπων μὲ περίπλοκον τεμαχισμόν καὶ *θαμνώδη περιφραξίν*, ὅπου φυτεύονται ὀπωροφόρα δένδρα: κερασαί, ἀχλαδέα, μηλέαι, συκαμινεαί (μουριές), καλλιεργούμεναι περισσότερον διὰ παρασκευὴν τοπικῶν οἴνουπνευματώδων ποτῶν. Πολλὰ χωρία φαίνεται ὅτι πολὺ ὀλίγον ἔχουν ἐξελιχθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Victor Bérard, ὁ ὁποῖος ἐταξίδευσεν εἰς Κρήτην καὶ τὰ περιέγραψε, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος: οἰκίαι πενιχρῶς κατασκευασμένοι, ὁδοὶ κακῶς συντηρούμεναι... Ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν χωρίων μαρτυρεῖ, ἐν τούτοις, σήμερον τὴν γενομένην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρόοδον· ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν ἱεράρχησιν τῶν 19 οἰκισμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μικρότεροι περιλαμβάνουν ἑκατὸν περίπου κατοίκους, ἐνῶ οἱ μεγαλύτεροι ἀποτελοῦν σχεδὸν κομποπόλεις μὲ 1.300 κατοίκους. Συνήθως ἔμποροι καὶ βιοτέχνη εἶναι οἱ καφεπόλαι (τὸν ὁποῖον τὸ ὑψηλὸν κοινωνικὸν λειτούργημα ἀντισταθμίζει τὴν μικρὰν οἰκονομικὴν τῶν σημασίαν), οἱ παντοπῶλαι (μικρὰ κατastήματα μὲ μεγάλην ποικιλίαν εἰδῶν, μὲ περιορισμένα ἀποθέματα καὶ βραδυτάτην κίνησιν κεφαλαίων), οἱ κρεοπῶλαι (πολυαριθμότεροι ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν περισσότεροι κτηνοτρόφοι), οἱ κουρεῖς καὶ μερικὸι καπνοπῶλαι καὶ μικροπωληταί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φαίνεται ἄρκετὰ κανονικὸς ἐν ἀναλογία πρὸς τὸν τοπικὸν πληθυσμόν: ἐν καφενεῖον διὰ 60 κατοίκους, ἐν παντοπωλεῖον διὰ 120. Πολλὰ χωρία διαθέτουν τὸν βασικὸν μόνον αὐτὸν ἔμπορικὸν ἐξοπλισμόν (τὸ Κάτω Μετόχιον, τὸ Καμινάκιον, ἡ Πλάτη, τὰ ὁποῖα φαίνεται, ἀπὸ κάθε ἄποψιν, ὅτι εἶναι τὰ ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένα τῆς κατηγορίας αὐτῆς): ἄλλα χωρία (τὸ Ψυχρόν, ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ὁ Ἄβρακόντες, τὸ Μέσα Λασιθίον) διαθέτουν ἐπὶ πλεόν εἰδικευμένας ὑπηρεσίας: ράπτῃν ἢ ὑφασματέμπορον καὶ ἐστιατόριον ἢ ξενοδοχεῖον, ἢ ἐργαστήριον πρώτης κατεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων: ἄλευρόμυλον, κηροποιεῖον, τυροκομεῖον. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐντόπιοι ἔμποροι ὑφίστανται τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν παντοπωλῶν. Τὰ χωρία Ἅγιος Γεώργιος καὶ Τζερμιάδον εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένα, ὄχι μόνον μὲ τὴν ἄφθονίαν καὶ ποικιλίαν τοῦ ἔμπορίου καὶ τῆς προσφοράς ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παρουσίαν εἰς αὐτὰ ἰδρυμάτων τῶν ὁποίων ἡ δικαιοδοσία καὶ ἡ δραστηριότης ἐπεκτείνονται καὶ πρὸς τὰ ἄλλα χωρία: γυμνάσιον εἰς Τζερμιάδον, σταθμοὶ χωροφυλακῆς, δικηγορικὰ γραφεῖα, ἐργοστάσια ἀεριοῦχων ποτῶν, κτλ. Τὰ δύο αὐτὰ χωρία προσφοράς ὑπηρεσιῶν διεκδικοῦν τὸν τίτλον τῆς κομποπόλεως. Ἄλλὰ δὲν ὑπάρχει ἔμπορος ἢ βιοτέχνης ὁ ὁποῖος νὰ μὴ κατέχη ἢ νὰ μὴ ἐκμεταλλεῖται γαίαις: ὅλη ἡ κοινωνία τῆς πόλεως εἶναι ἀγροτικῆ. Τὰ 92,5% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦνται εἰς τὴν γεωργίαν. Αἱ ἄλλα οἰκονομικὰ δραστηριότητες εἶναι περιορισμέναι. Αἱ προθηκαί-ψυγεῖα εἰς μερικὰ καφενεῖα-παντοπωλεῖα, ἢ προσπάθεια τοῦ καπηλείου νὰ

ἐμφανισθῆ ὡς ἐστιατόριον, ἢ τὸ ταξιδιωτικὸν αὐτοκίνητον τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἀναζητήσιν καρστικῆς κοιλότητος ἀναφερομένης εἰς τὴν μυθολογίαν, ἀποτελοῦν σπάνια σημεῖα ἐκσυγχρονισμοῦ, πρόσθετον διακόσμῃσιν εἰς πεπαλαιωμένον οἰκοδόμημα. Πρέπει νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν κυρίαν ὁδὸν καὶ τὴν ἄγορὰν τοῦ χωρίου διὰ τὸ διαιπιστώσωμεν.

Αἱ χαμηλαὶ οἰκίαι παρατάσσονται κατὰ μῆκος τῶν μικρῶν ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρετοῦν τὸν διαβάτην ἢ τὸ ἀχθοφόρον ζῶον, ἐνῶ εἶναι ἀκατάλληλοι διὰ τὴν ἄμαξαν ἢ τὸν ἔλκυστήρα. Οἱ τοῖχοι τῶν ἀγροτικῶν κτισμάτων ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ λίθων συνηρμοσμένων μὲ πηλὸν καὶ ὀλίγην ἄβεστον, σπανίως δὲ ἔχουν παράθυρα. Τὸ δάπεδον τῶν δωματίων εὐρίσκεται συχνὰ χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας ἀπὸ τῆς λιθοστρώτου ἀλλῆς. Ἡ στέγη εἶναι ἐπίπεδος: ἐπάνω εἰς λιθοκτίστους ἡμικυκλικὰς ἀψίδας στηρίζονται δοκοὶ ἢ χονδροὶ κλάδοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐναποτίθεται σειρὰ λεπτοτέρων κλάδων ἢ καλάμων. Ἡ στοιχειώδης αὐτῆ βάσις ἐπικαλύπτεται διὰ κονιάματος ἀργίλου, ἄμμου καὶ ἀχύρου, κατόπιν διὰ στρώματος πεπατημένου χώματος καὶ τέλος διὰ δευτέρου στρώματος κονιάματος. Κεραμεῖς ἐκ τοῦ Θραγανοῦ,¹ διερχόμενοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τοῦ Λασιθίου, κατασκευάζουν μεγάλα χονδροεῖδη ἄνευ πυθμένους πιθάρια, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται εἰς γωνίαν τῆς στέγης αὐτῆς ὡς καπνοδόχοι. Ἡ πόλγη παραμένει χιονοσκεπὴ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τὸ ἔτος, ἀλλὰ αἱ στέγαι αὐταί, ὅταν συντηροῦνται τακτικῶς, προφυλάσσουν γενικῶς τὰς οἰκίας. Αἱ στέγαι αὐταὶ θεωροῦνται ἀναπόσπαστον τμήμα τῶ ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν ζῶην χώρου: ἐκεῖ ὠριμάζουσιν οἱ καρποὶ καὶ τὰ λαχανικὰ κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ ἐκεῖ ξηραίνονται εἰς τὸν ἥλιον τὰ οἰκιακὰ ζυμαρικὰ: ἀποτελοῦν, ὑπεράνω τῶν δρομίσκων, δευτέρον ἐπίπεδον κυκλοφορίας, τὸ ὁποῖον σπανίως χρησιμοποιεῖται σήμερον, κυρίως ὑπὸ τῶν παιδῶν καὶ τῶν γυναικῶν. Ἀφοῦ ἐδοκιμάσθησαν μερικὰ ἀμφικλινεῖς στέγαι ἐκ κεράμων, ἐγενικεύθη προφάτως ἡ χρῆσις σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, ἐπιτρέπουσα τὴν διατήρησιν τῶν ἐπίπεδων στεγῶν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῶν οἰκῶν: οἰκήματα μὲ ὀρόφους ὑπάρχουν πλεόν καὶ εἰς τὰ μικρότερα χωρία.

Ἐπιβιῶν ὄμως ἐδῶ καὶ ἄλλα ἀρχαῖμοι, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν δημητριακῶν. Τὰ μέσα ἀρόσεως εἶναι ἀρχέγονα. Εἶναι συνήθης ἡ χρῆσις τῆς σκαπάνης διὰ τὴν προετοιμασίαν ὀριζομένων ἀγρῶν. Τὸ ξύλινον ἄροτρον, ἄνευ τροχῶν, ἔχον στενὸν καὶ ἐπίμηκες ὄνιον ὀπλισμένον διὰ σιδήρου, χρησιμοποιεῖται ἀκόμη: εἶναι ἐργαλεῖον ἐλαφρόν, μὲ μίαν μόνον λαβὴν, τὸ ὁποῖον ἐλάχι-

1. Ἡ ποίησις τῶν ἀργίλων πλησίον τοῦ χωρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται νοτιοδυτικῶς τοῦ Καστελλίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος, ἐπιτρέπει εἰς τοὺς κατοίκους νὰ φημιζοῦνται ὡς ἐξαιρετικοὶ κεραμεῖς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος.

στα δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν γῆν. Τὰ ζεύγη τῶν ζῶων, ἐξ ἄλλου, φέρουν μέτρον ἀποτελέσματος: οἱ ἀγρόται θέτουν τὰ βοεῖδη εἰς ζυγὸν ὃ ὁποῖος σπηρίζεται εἰς τὸν ὄμον τοῦ ζῶου καὶ πιάζει τὸν λαϊμόν, περιορίζων οὕτω τὴν δύναμιν ἔλξεως. Ἡ διαμορφώσις καὶ ἡ στένσις τῶν ἀγρῶν ἐπιβάλλουν ἀκόμη τὸν θερισμὸν τῶν δημητριακῶν διὰ τοῦ δρεπάνου· τὰ στελέχη, κοπτόμενα ὕψηλά, χρησιμεύουν ὡς χορτονομήτῃ λίπασμα. Τὰ ἄλωνα, περὶ τῶν χορίων, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ κοινῶ. Εἶναι κυκλικά, μὲ διάμετρον δέκα ἕως δώδεκα μέτραν, καλύπτονται ὑπὸ λιάν κατεργασμένον, στιλπνὸν καὶ ἀνθεκτικὸν στρώματος ἀργίλου καὶ περιορίζονται ὑπὸ λιθίνου περιβόλου. Ἐκεῖ ἀπλώνεται ἡ παραγωγή, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὰ ζῶα ἔλξεως καὶ οἱ γεωργοὶ σύρουν μέχρι περατώσεως τοῦ ἔργου τῶν βαρῶν ξύλινον δίσκον, ὅμοιον πρὸς τὸ *tribulum* τῆς ἀρχαιότητος, μὲ μόνην τὴν προσθήκην σήμερον χονδροειδῶν μεταλλικῶν κοπήθρων, ἀντὶ αἰχμῶν ἐκ πυρίτου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, ἡ συγκομιδὴ ἀπασχολεῖ ἐπὶ πολλὸν χρόνον πολλὰς ἐργατικὰς χεῖρας, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγικότης εἶναι χαμηλὴ. Παρὰ ταῦτα, οἱ τελευταῖοι ἀνεμόμυλοι δι' ἄλευρα ἔπασσαν νὰ λειτουργοῦν περὶ τὸ 1950: οἱ περισσότεροι, ἐν τούτοις, εὐρίσκοντο εἰς κατάλληλον θέσιν, εἰς διάσελον βορείως τῆς πόλεως, διὰ νὰ ἐπωφελοῦνται τῶν ἐπὶ τῶν ἀνέμων καὶ τῆς καθημερινῆς αὔρας ἢ ὁποία ἀνέρεται ἐκ τῶν παρακτίων πεδιάδων τῶν Μαλιῶν καὶ τῆς Χερσονήσου· ὁ συναγωνισμὸς ὁμομερικῶν μικρῶν βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων μὲ μηχανικοὺς μύλους συνέβαλεν εἰς τὴν παρακμὴν τῶν, ἢ ὁποία ἐξ ἄλλου ἐπῆλθε προοδευτικῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειπν τῆς σιτοκαλλιέργειας: σημεῖον ἀλλαγῆς εἰς τὸ τοπίον καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ Λασιθίου.

Αἱ μέθοδοι παραγωγῆς, ὡς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας εἰς τὸ Λασιθίον, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐνὸς κόσμου ὃ ὁποῖος παρέμεινεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον κλειστὸς καὶ ἀπομονωμένος· μία περισσότερον προσεκτικὴ μελέτη, ὅμως, ἐπιτρέπει κατόπιν νὰ διακρίνωμεν ποῖα εἶναι αἱ συνθέτεροι καὶ ἀναγκαῖαι σχέσεις τὰς ὁποίας διατηροῦν οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Παρὰ τὴν καθυστέρησιν τῆς εἰς τὴν τεχνικὴν, ἡ ἀγροτικὴ κοινότης τοῦ Λασιθίου ὀδηγεῖται εἰς τοιαῦτα οἰκονομικά κυκλώματα, ὥστε οἱ χωρικοί, ὃ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τὴν αὐτάρκειαν, νὰ ἐξαρτῶνται συνεχῶς περισσότερον ἐκ τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς. Ἡ διακοπὴ τῆς λειτουργίας τῶν ἀνεμομύλων δι' ἄλεσιν συμπίπτει μὲ τὴν διάσπασιν τῆς μονόσεως.

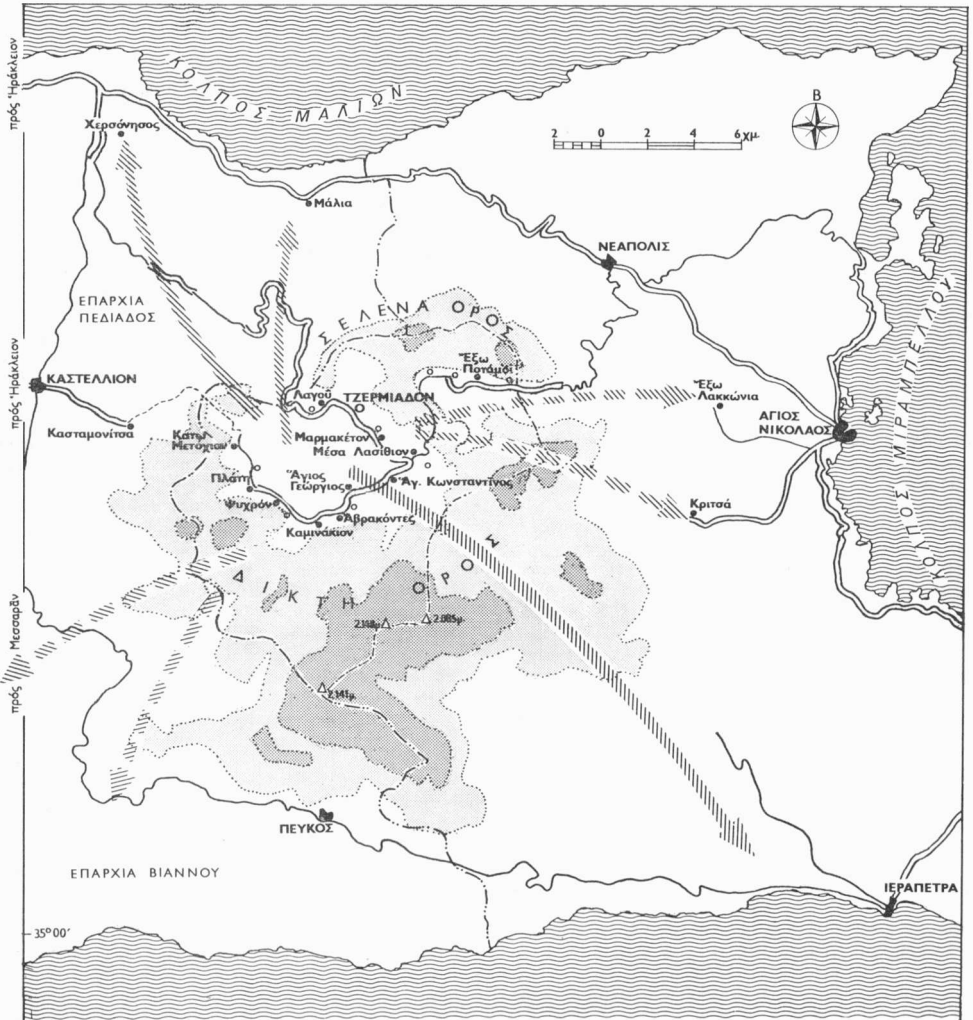
ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία: μεταβολαί





Ἡ ὑποχώρησις τῶν δημητριακῶν καὶ ἡ μερικὴ τῶν ἀντικατάστασις διὰ ἀρδευομένου καλλιεργῶν καθιερῶν τὴν ἀνατροπὴν τῆς παλαιᾶς ἀγροτικο-ποιμνικῆς ἰσορροπίας.






Ἐπὶ πολλὸν χρόνον οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου ἐπέδωξαν τὴν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἐπέκτασιν τῆς καλλιέργειας σίτου. Τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος (*ager*) ἐπεξετάθη παραλλήλως πρὸς τὴν δημογραφικὴν πίεσιν, ἐνθ' ὃ ἔμπορικὸ ἀντικειμενικὸ σκοπὸν παρέμειναν δευτερευόντες καὶ δὲ ἐξυπηρετήθησαν ὑπὸ τῆς ποιότητος τῶν προϊόντων: κατὰ τὸ ἔτος 1639, Ἐνετὸς δημοσίως ὑπάλληλος ἐλυπέτο διότι ὁ σίτος τοῦ Λασιθίου ἦτο κατὰλληλος μόνον διὰ παξιμάδια. Διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀγρῶν ἔπρεπε νὰ διευθετηθῇ ἡ κοίτη τῶν χειμάρρων διὰ νὰ περιορισθῶν αἱ ὑπερχειλίσεις τῶν· ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῶν ἀναβαθμίδες συχνὰ ὕψους μεγαλυτέρου ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν διὰ νὰ καλλιεργηθῶν τὰ ἀρόσιμα ἐδάφη εἰς πλευρὰς πολὺ κεκλιμένας, ἐνθ' συγχρόνως θὰ ἀπεφεύγετο ἡ διάβρωσις τῶν. Ὁ τομεὺς τῆς πόλεως ὃ ὁποῖος πλημμυρίζει ἐξωπλίσιον κατάλληλως, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐαρῶν δημητριακῶν: ἀπὸ τοῦ Κάτω Μετοχίου μέχρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἀπὸ τοῦ Ψυχροῦ μέχρι τοῦ Λαγοῦ, ἡ διάνοξις τῶν ἀγροτικῶν ὁδῶν καὶ τὰ ὄρια τῶν ἀγρῶν καθορίζονται ἀπὸ τὴν διάταξιν τῶν τάφρων ἀποστραγγίσεως αἱ ὁποῖαι κατασκευάσθησαν διὰ νὰ ἐπιταχύνεται ἡ ἀπορροὴ τῶν ὑδάτων κατὰ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος καὶ νὰ ἀποφεύγεται ἡ παραμονὴ τῆς πλημμυρίδος ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Ἡ διευθέτησις αὐτῆς τῆς πόλεως εἶναι παλαιατάτη, ἀλλὰ δὲν ἔχει καταργησθῆναι τελείως τὸ προϋπάρχον πικνὸν ὁδικὸν δίκτυον τὸ ὁποῖον συνδέει τὰ κυριώτερα χωρία τοῦ βυθίσματος καὶ κομβοῦται εἰς τὸ κέντρον τῆς πεδιάδος, πλησίον ἐκκλησίας, τόπου προσκυνήματος τῶν χωρικῶν μετὰ τὸν θερισμὸν· τὰ ἐγγειοβελτιωτικά αὐτὰ ἔργα κατασκευάσθησαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, κατὰ τὴν φάσιν τῆς δημογραφικῆς ἀναπτύξεως ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὸν ὕστερον μεσαιῶνα. Ἐκδιωχθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1263 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν διὰ τῆς βίας, κατόπιν πολλῶν ἐξεγέρσεων, οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου ὑπεχρέωθησαν νὰ ἐγκατασταθῶν ἐκτὸς τοῦ ὄρους, τὸ δὲ βύθισμα ἐκηρύχθη ἀπηγορευμένη ζώνη κατὰ τὸ 1343· αὐτὸ φανερῶναι τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας συνήνησεν ὁ στρατιωτικὸς ἀποικισμὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν περιοχὴν. Ἡ ἀπαγόρευσις ἤρθη τὸ 1463, αὐτὸ δὲ ἐπέτρεψε τὴν ἐφαρμογὴν προγράμματος ἀξιοποιήσεως διὰ τὴν παραγωγὴν δημητριακῶν, σπηριζομένου ἐπὶ μεγάλῳ ἔργον ὑποδομῆς, ἴχνη τῶν ὁποίων διακρίνομεν ἀκόμη εἰς τὸ ἀγροτικὸν τοπίον· μετὰ τὸ 1543, οἱ Ἐνετοὶ ἐγκατέστησαν εἰς Λασιθίον πρόσφυγας ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ πληθυσμακαὶ αὐταὶ μετακινήσεις καὶ ἡ ἀνάκτησις τῶν ἀγρῶν ἔδωσαν εἰς τὸ Λασιθίον τὴν ὄψιν τὴν ὁποῖαν διετήρησεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας.

Τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος, ἐκτενόμενον τόσον εἰς τὴν πεδιάδα ὅσον καὶ εἰς τὰς κλιτῆς τοῦ ὄρους, ἀφαιρούτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ δημητριακά: κριθή, σίτος, σίκαλις, πάλιν σίτος, ἐνίοτε ὄρυζος, πάλιν σί-



-  ύψόμετρον άνω των 1.000μ.
-  ύψόμετρον άνω των 1.400μ.
-  όρια νομών Ήρακλείου-Λασιθίου
-  όρια έπαρχίας Λασιθίου

-  έποχική μετανάστευσις
-  όριστική μετανάστευσις
-  άσφαλτοστρωμένη όδός
-  μη άσφαλτοστρωμένη όδός
-  ήμιονική όδός

τος, κτλ... καλλιεργούμενα εκεί κατά μίαν κυκλικήν διαδοχήν, την όποίαν μόνον ή έξάντλησις του εδάφους διέκοπτεν· οί άγροί παρέμενον τότε δια βραχείαν περίοδον εις άγρανάπανσιν, αλλά ή άρσις της γής συνεχίζετο, διά νά συγκρατηθή καλύτερον ή ύγρασία. Περιορίζετο ούτω τó μη καλλιεργούμενον έδαφος εις τάς περισσότερον άποτόμους ή ξηράς κλιτύς και εις τούς ύψηλους βοσκοτόπους, όπου κατά τó θέρος έσύχναζον πρόβατα και αίγες. Τα όρια όμως μεταξύ καλλιεργούμενου και μη καλλιεργούμενου εδάφους παρέμενον άσαφή, διότι καθορίζοντο εκ του πάχους τών εδαφών και εκ της ύπάρξεως ύδατος· εις την πεδιάδα, οί άσβεστολιθικοί λόφοι και τά περισσότερον χαλικιώδη τμήματα τών κόνων προσώσεως έχρησιμολοούντο άσφαλός ως βοσκοτόποι και κατά μίαν συνήθειαν, ή όποία διατηρήθη, τά ποιμνια έβροσκον εις την χλόην τών δημητριακών τόν χειμώνα και εις τά στελέχη τών σιτηρών μετά τόν θερισμόν. Πολλά εκμεταλλεύσεις είχαν πόρους εξ άγρών και ποιμνίων· άλλα όμως οικογένεια άπέξωνον εκ της κτηνοτροφίας.

Η μεταβολή ή πηρξε συνέπεια μιās άλλαγής εις την τεχνικήν. Η εισαγωγή, κατά τάς αρχάς του αιώνου μας, άντλιών κινουμένων υπό άνεμομόλκων κατέστησε δυνατήν την άρδευσιν εκτεταμένων επιφανειών. Οί χωρικοί είχαν ήδη ώρισμένα γνώσεις περι άρδευόμενης, διότι ή άρδευσις εφαρμόζεται από πολύ παλαιά εις Λασιθίον, άφεώρα όμως επί μακρόν εις περιωρισμένας εκτάσεις. Φρέατα δι' εκκρεμούς επέτρεπον την άξιοποίησιν του έγγύστερον προς την επιφάνειαν φρεατικού ύδροφόρου όριζόντος της πεδιάδος· ή παροχή των εξησφάλιζεν την άρδυσιν μικρών μόνον επιφανειών και ή λειτουργία των άπηται πολλήν εργασία· αλλά έπρόκειτο τότε διά την άρδυσιν μερικών άγρών βάμβacos εις την πεδιάδα. Πολλά πηγαί, εξ άλλου, έτροφοδότου μικρά δίκτυα διανομής· τó σύστημα αυτό εξυπηρετεί ιδιαίτερος τούς κήπους και όπωρώνας περί τών χωριών, διατηρείται δέ σήμεραν περισσότερον εις την ακοιλιάδην της Πλάτης, χάρις εις την άφθονίαν πηγών και την παρουσίαν άσβεστολίθων και σχιστολίθων, τά όποια εύρίσκονται εις τήν διάθεσιν τών κατοίκων του χωρίου. Η χρήςις τών πηγαίων ύδάτων παραμένει εις Λασιθίον, κατά παράδοσιν παλαιότεραν της Ένετοκρατίας, άτομική ιδιοκτησία. Η παράδοσις αυτή έπεκράτησεν εις την πόλιν και προκειμένου περι του φρεατικού ύδροφόρου όριζόντος, όδηγήσασα εις πολλαπλασιασμόν τών μηχανημάτων άντλήσεως· σήμεραν άντιστοιχούν 8.000 άνεμομόλκοι και άντλία με κινήτηρα εις άρδευομένην επιφάνειαν 14.000 στρεμμάτων· οί μύλοι φθάνουν εκκόλως τόν πρώτον όριζόντα, εις βάθος 8-10 μέτρον περίπου, αλλά άπαιτούνται κινήτηρες διά νά άντληθ ή δεύτερος, περι τά 14-16 μέτρα.

Η άρδευσις μετέβαλε ριζικώς τó τοπίον του βυθίσματος· ή huerta ή όποία έδημιουργήθη εις τó χαμη-

λότερον τμήμα της πεδιάδος έρχεται εις αντίθεσιν προς τάς κλιτύς, αί όποια άμειρούνται εις ξηρικές καλλιεργείας· ύπάρχει επίσης αντίθεσις μεταξύ τών άγρών όπου διατηρείται ή παλαιά κυκλική καλλιεργεία δημητριακών, με άκανονίστους περιόδους άνασκαπτομένης άγραναπαύσεως, και τών άγρών όπου αί καλλιέργειαι επαναλαμβάνονται από έτους εις έτος χάρις εις την ύπαρξιν ύδατος. Η προτιμής όμως της καλλιεργείας γεωμήλων εις την huerta όφείλεται εις αίτια άνάλογα προς εκείνην ή όποία επέδρασε και εις την εξάπλωσιν τών δημητριακών· νά τραφή ό συνεχώς αυξανόμενος πληθυσμός. Έν τούτοις, ή εφαρμογή της άρδευσεως, ή όποία εξασφαλίζει ύψηλάς άποδόσεις, άπηται άφθόνους εργατικές χείρας επί μακράς περιόδους ετησίως. Η άρδευσις συγκαταλέγεται ούτω μεταξύ τών διαφόρων μηχανισμών οί όποιοι ώδήγησαν εις ελάττωσιν της καλλιεργούμενης άγροτικής επιφάνειας, εις συγκέντρωσιν τών καλλιεργείων εντός της άρδευσίμου ζώνης και εις την έγκατάλειψιν της κτηνοτροφίας υπό τμήματος του πληθυσμού.

Η παραδοσιακή κτηνοτροφία θά άποτελή άπλήν μόνον άνάμνησιν εις τó έγγύς μέλλον· αι τελευταία κλοπαι ζώων συνέβησαν περι τó έτος 1949-50· με τας συνδεόμενας προς την κτηνοτροφία παραδόσεις εξαφανίζεται και μέρος της παλαιάς οικονομίας. Πολλοί ποιμένες έπεζήτησαν νά άποκτήσουν κήπους εις την huerta, όπου ή εξάπλωσις τών άρδευομένων καλλιεργείων περιώριζε την ελευθέραν βόσκησιν· άλλοι άνεζήτησαν εργασία εκτός του Λασιθίου. Εις την αρχήν, ή πυκνότης της κατοικήσεως, εντός συμπαγούς και συνδεδεμένης κοινωνίας, είχαν όδηγήσει εις την όργάνωσιν νομαδικής κτηνοτροφίας, ή όποια έπέτρεψε την εκμετάλλευσιν, με ελάχιστον εργατικόν δυναμικόν, της πυκνής χλόης μακρύτερον και ύψηλότερον της ζώνης τών δημητριακών· εν τούτοις, άντεστοίχουν εξ ποιμένες εις δέκα καλλιεργητάς κατά την άπογραφήν της Κρήτης τó 1881. Η παρακμή του συστήματος αυτού από του 1920 και εξής φαίνεται νά εκφράξη την κατάρρευσιν του κόσμου τών χωριών, ό όποίος πλέον έθιγη περισσότερον εκ της μεταναστεύσεως παρά εκ της εφαρμογής νέας τεχνικής εις την κτηνοτροφία. Παράλληλως, ό κοινωνικός ρόλος του ποιμένου χάνει την λάμψιν του, ενθ ό χωρικοί και οί λαχανοκηπουροί ύπερηφανεύονται ότι άσασχολούνται εις ένα μόνιμον τόπον· διατηρούνται μόνον όλίγα ποιμνια με μερικάς εκατοντάδας αιγών και προβάτων, καθώς και μία εικοσάς ειδικευμένων κτηνοτρόφων. Οί κάτοχοι μετρίων ποιμνίων ενώνουν ταυτα άνά τρεις ή τέσσαρες, άσכולούμενοι ενάλλαξ με την φύλαξιν των εις τó όρος μέχρι του τέλους της περιόδου του γάλακτος, φροντίζοντες συγχρόνως τας άρδευόμενας τών καλλιεργείας· τó υπόλοιπον του θέρους τά ποιμνια παραμένουν εις ύψηλότερα κατά τó μάλλον ή ήττον μέρη, ή δέ χαλαρά των επίβλεψις άνατίθεται εις μερικούς ποιμένας και τούς σκύλους

των. Κάθε καλλιεργητής όμως διατρέπει πλησίον του επί πλέον μερικά παχέα πρόβατα και γαλακτοφόρους αίγας, καθώς και ζεφά απαραίτητα διά την εργασία του: δύνω ηί και ήμιον, διά την μεταφοράν ή την άρσιν μέρους τών αναβαθμίδων, και μίαν ή δύο άγελάδας, αί όποιαί χρησιμοποιούνται άκόμη εις τās εργασίας, παρά την πρόσφατον εμφάνισιν έλκυστήρων και μηχανικών μέσων καλλιεργείας. Ό πολλοπλάσιασμός τών μηχανικών αυτών μέσων έχει άραγε σχέσιν με την ταχείαν ελάττωσιν του άριθμού τών δύνων; Τά περισσότερα ζεφα χρησιμοποιούνται διά την διατροφήν της οικογενείας και διά τās άγροτικάς εργασίας. Τό έριον νήθει, και ύφαινετα έντός της οικίας, τó γάλα και ό τυρός καταναλίσκονται εις τό χωρίον: οί άμμοι του έτους πωλούνται τό Πάσχα, τά 70% δέ τών μόσχων πωλούνται τριών μηνών, ότε παρέχουν περιωρισμένον μόνον κέρδος.

Έναντι τών μορφών αυτών στασιμότητας και παρακμής, εμφανίζονται μερικά σημεία άναεώσεως. Αίγες, άμνάδες και γαλακτοφόροι άγελάδες βελτιούνται διά διασταυρώσεως με είδη καλύτερας ποιότητας. Η μηδική σημειώνει, έξ άλλου, την εμφάνισιν τών καλλιεργουμένων κτηνοτροφικών φυτών. Καμμία όμως έμπορικη ζήτησις δέν στηρίζει μέχρι τουδε την περιορισμένη αυτήν προσπάθειαν. Υπάρχει μόνον έν τυροκομείον, οργανωθέν υπό του κοινοτικού συνεταιρισμού του Μέσα Λασιθίου: έγκατεστάθη κατά τό 1962 και είναι τό πρώτον εις την ανατολικήν Κρήτην: έπεξεργάζεται σχεδόν 70.000 λίτρα γάλακτος έτησίως διά την παρασκευήν τυρού, αλλά δέν διαθέτει άκόμη πλήρεις έγκαταστάσεις και όφείλει νά έννοικιάση ψυκτικήν άποθήκην εις τό Ήράκλειον διά νά διατηρήση την παραγωγήν του, της όποιας τό μεγαλύτερον μέρος άπορροφείται υπό τών μελών του συνεταιρισμού.

Έν τούτοις, τό μη καλλιεργούμενον έδαφος έπεκτείνεται εις βάρος του καλλιεργουμένου: αί όλιγότερον προστιτά αναβαθμίδες δέν χρησιμοποιούνται από πολλών έτών: εις άλλας έγκαταλείπουν την συνήθειαν άρσεως της άγροαπαύσεως, ή δέ διαδοχή της καλλιεργείας δημητριακών καθίσταται άνόημαλος. Όλη αυτή ή έκτασις ελαττωται, τείνουσαι νά περιορισθί εις τās καλύτερας και τās πλέον προσιτάς περιοχάς, περί τών χωρίων, εις τούς πυθμένας τών μικρών κοιλάδων, όπου συγκεντρούται ή καλλιεργήσιμος γή και τό ύδωρ τών μικρών ποταμών: ή παρουσία όπαροφών δένδρων εις τās αναβαθμίδας άπαλύνει την έντύπωσιν έγκαταλείψεώς των: έν τούτοις, εκεί όπου αί αναβαθμίδες είναι δύσκολον νά διατηρηθούν όλόκληρον, περιορίζονται εις μικρά τμήματα. Τά δένδρα είναι καρυαί και κυρίως άμυγδαλέαι: αί τελευταίαί όμως εδρίσκονται, εις τό Λασιθιον, εις τό όριον της *οικολογικής* των ζώνης, ή δέ βελτιώσις των δι' έμβολιασμόν δέν προφυλάσσει την συγκομιδήν από της άπειλής τών όψιμων παγετών: διά τόν λόγον αυτόν συνιστάται ή καλλιεργεία άχλαδεών εις τās παλαιάς αναβαθμίδας δημητριακών, τουτο δέ ύποδει-

κνύεται και υπό της φυσικής βλαστήσεως. Τέλος αί μηλέαι άφθονούν εις τό ξηρόν τμήμα της πεδιάδος και καταλείπουν κάθε χρόνον πλεονάσματα προς έμπορίαν: ή άγορά των όμως δέν έχει οργανωθή καλώς και ή άντικατάστασις του έντοπιου είδους δένδρων διά στελεχών του είδους *Deliciosus* προηγείται της έγκαταστάσεως ψυκτικών άποθηκών και της οργανώσεως συνεταιρισμού πολλήσεως.

Η *huerta* άπασχολεί τό μεγαλύτερον μέρος τών διαθεσίμων εργατικών χειρών: τά γεώμηλα καταλαμβάνουν τά 70% τών καλλιεργουμένων έπιφανειών: 9.000 στρέμματα. Έπρόκειτο εις την άρχήν διά καλλιεργείαν διατροφής ικανήν νά καλύη τό έλλειμμα εις δημητριακά: αί άποδόσεις όμως φθάνουν σήμερον τούς δύο τόννους κατά στρέμμα και έπιτρέπουν την πάλησιν μέρους της συγκομιδής έκτός του Λασιθίου. Λόγω του μεγάλου ύψομέτρου και της παρατάσεως της ύγγρασίας τών καλλιεργουμένων εδαφών, ή παραγωγή δέν είναι πρόμος: ή συγκομιδή άρχίζει εις τό τέλος του θερούς και αί πωλήσεις πραγματοποιούνται, μέσω διαφόρων έμπόρων, εις τās πόλεις της Κρήτης... Αί άλλαι καλλιεργείαι της *huerta* συνίστανται εις λαχανικά έπιτοπίου καταναλώσεως: κυρίως φασίολοι, συμπληρωματικώς κύμοι ή πιστα (μπιζέλια), τά όποια είναι δυνατόν νά θεωρηθούν ως υπολείμματα του παλαιού συστήματος καλλιεργείας, ότε εκυριάρχουν τά δημητριακά, και της παλαιάς διαίτης.

αίσθητή ή έλλειψις γής

Η μεταμόρφωσις της πόλης του Λασιθίου εις *huerta* άποτελεί παράδειγμα της τεχνικής της άρδεύσεως εις την περιοχήν αυτήν της Μεσογείου: ή συντήρησις τών καταβοθρών, εξασφαλίζουσα ικανοποιητικόν έλεγχον επί της στάθμης του φρεατικού όρίζοντος, μετεμόρφωσε την άγροτικήν οικονομίαν και συνέβαλεν εις την δημοουργίαν νέου άγροτικού πολιτισμού, ό όποίος έννοείται υπό συνεχώς περισσότερον άποτελεσματικών τεχνικών μέσων. Άλλά φαίνεται ότι ή διατήρησις της άγροτικής δομής έμποδίζει την νέαν τεχνικήν και τό νέον σύστημα καλλιεργειών νά φθάσουν εις οικονομικήν έπιτυχίαν.

Αί γεωργικά έκμεταλλεύσεις είναι μικραί: ή μέση έπιφάνεια κατά έκμετάλλευσιν είναι 20 περίπου στρέμματα, εκ τών όποίων 7 άρδεύόμενα: πολλοί όμως εκμεταλλεύσεις έχουν δύο μόνον άρδεύόμενα στρέμματα, αί δέ μεγαλύτερα 10-15 άρδεύόμενα στρέμματα. Η εκτίμησις των έκτάσεων τās όποιās εκμεταλλεύονται διά ξηρικής καλλιεργείας ή χωρικοί είναι ελάχιστα ακριβής, διότι «τά ξηρικά χωράφια δέν αξίζουν τίποτε», ως λέγουν οί ίδιοι: έπίσης, οί χωρικοί δέν υπολογίζουν τό μη καλλιεργούμενον έδαφος (*salts*), άκόμη και όταν πρόκειται περι ιδιοκτησίας των. Η άμεσος εκμετάλλευσις τών άγρών υπό τών ιδιοκτητών των εφαρμόζεται εις την μεγάλην πλειο-

νότητα των περιπτώσεων: έν τούτοις, τό πέμπτον ή τό τέταρτον των καλλιεργουμένων γαιών έχουν εκμισθωθή ή εδóθησαν ώς *έπίμορτοι*. Πρόκειται είτε διά ίδιοκτησίας Λασιθιωτών οι όποιοι δύνανται κατοικούν πλέον εκεί ή διά μοναστηριακάς γαίας: εις τās τελευταίας αυτός περιλαμβάνονται κτήματα παραχωρηθέντα υπό των χωρικών πρός τās μονάς κατά την Τουρκοκρατίαν (βακούφια),¹ τά όποια όλίγον κατ' όλίγον περιήλθον διά τής χρήσεως εις αυτάς. Άλλά εις τήν Μονήν Κρυσταλλένιας (τό τελευταίον εκ των τριών μοναστηρίων του Λασιθίου) άπέμειναν μερικά μόνον εκατοντάδες στρεμμάτων: οι μοναχοί παραχώρησαν διπλασίαν έκτασιν κατά τό 1935, είτε εις συνεταιρισμούς εφέδρων άξιωματικών οι όποιοι μετεπόλησαν τά μεριδιά των, είτε εις τήν Έκκλησίαν τής Κρήτης.² Τά *έπι μορτή* συμβόλαια άφορούν εις τās άρδευσίμους γαίας: ό εκμισθωτής και ό έπίμορτος ένοικιαστής αναλαμβάνουν έξ ήμισείας τās δαπάνας καλλιεργείας και διαμοιράζονται έξ ίσων τήν συγκομιδήν, άλλα ό έπίμορτος ένοικιαστής παρέχει τās εργατικάς χείρας—άπασχόλησιν μελών τής οικογενείας του ή ήμερομισθίων εργατών. *Η μίσθωσις* άφορᾷ εις τούς άγρους ξηρικής καλλιεργείας.

Αί εκμεταλλεύσεις, επί πλέον, είναι πολυτεμαχισμένες και δισκορπισισμένες: ή μέση εκμετάλλευσίς περιλαμβάνει δωδεκάδα τεμαχίων, τά όποια είναι δυνατόν νά εύρίσκονται εις μεγάλην άπόσταση μεταξύ των: αυτό όφείλεται τόσον εις τόν τρόπον άξιοποίησεως των διαφόρων τμημάτων γής όσον και εις τās συνηθείας κληροδοτήσεως: άρρενες και θήλειες διαμοιράζονται έξ ίσου τά κτήματα των γονέων των.

Τό μικρόν μέγεθος και ό τεμαχισμός των εκμεταλλεύσεων δημιουργούν όλεθρίας συνεπειας: άπόλεια χρόνον πρός μετάβασιν από άγρου εις άγρόν, άπόλεια γής εκ του πλήθους των όριων μεταξύ άγρων και του πλήθους των προσβάσεων, άπόλεια μηχανικής ένεργείας—διότι και όταν άκόμη ή ίσχυς των κινητήρων των άντλησών είναι άνάλογος πρός τό βάθος του υπογείου ύδατος, είναι δυσανάλογος πρός τήν έπιφάνειαν ή όποια πρέπει νά άρδευθή. Άκόμη και αί πλέον άσημαντοι ποιοτικά διαφοραί αί όποιαί παρετηρήθησαν υπό των χωρικών μεταξύ των διαφόρων άγρων καθίστανται εμπόδιον εις κάθε σχέδιον συστηματικού άναδασμού: μόνον εις τήν κοινότητα Ψυχρού ή πλειονότης των άρχηγών εκμεταλλεύσεων εκηρύχθη ύπερ τής προσπαθείας αύτῆς, ή όποια κάμνει περισσότερον δυσχερή τήν διανομήν των σημείων όπου ύπάρχει ύδωρ και των εγκυκαταστάσεων άντλήσεως.

1. Wakf: πρόκειται εδώ διά θρησκευτικών κληροδοτήματα άνάλογον πρός τό habous τής βορειοδυτικής Άφρικτής, τό όποιον ήτο σύνθηες έν Έλλάδι. Τό έπανευρόμεν εις τήν περίπτωση των μεγάλων δασών τής βορείου Πίνδου (πρβλ. M. Sivignon, *Les pasteurs du Pinde septentrional*, έκδοσις του Έθνικου Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών, 1968).

2. Η Κρήτη υπάγεται άπ' ευθείας εις τό Πατριαρχειον Κωνσταντινουπόλεως: ή γεωργική μεταρρύθμισις έφηρμήσθη εις τήν νήσον, ώς και εις τήν υπόλοιπον Έλλάδα, άλλα διαφόρος.

Έν τούτοις, αί ευκαιρίαί δι' ένα αυτόματον άναδασμόν άρχίζουν νά εμφανίζονται: ή *άγροτική έξοδος* έπιτρέπει τήν άναζωόπυρσιν τής άγοράς γαιών, ή εμφάνισις του συστήματος τής προικός υποκρέωνει ώρισμένες οικογενείας νά πωλήσουν μέρος των άγρων των, κυρίως όταν ή θυγάτηρ των υπανδρεύεται εκτός του Λασιθίου: θά απαιτηθή όμως μακρόν χρονικόν διάστημα διά νά δυνηθούν μερικοί χωρικοί νά συγκεντρώσουν κατ' αυτόν τόν τρόπον γαίας. Τό μικρόν λοιπόν μέγεθος των εκμεταλλεύσεων καθίσταται του λοιπού, με τήν εκμηχάνισιν, πολύ περισσότερον αισθητόν: καιτοι ή χρήσις έλκυστήρων, μηχανικών καλλιεργητών και μηχανημάτων μεταφοράς είναι όλιγώτερον διαδεδομένη από τήν χρήσιν των λιπασμάτων, τά μηχανήματα αυτά έπιτρέπουν έπιτάχυνσιν τής εκτελέσεως πολλών άγροτικών εργασιών και δημιουργούν ούτω έποχικήν τουλάχιστον περισσειαν εργατικών χείρων.

Υπάρχει λοιπόν διά τούς Λασιθιώτας έλλειψις γαιών: υπολογισθεΐσα επί τῆ βάσει των δηλωθεισών καλλιεργουμένων γαιών, τό 1961, ή πυκνότης ήτο 200 κάτοικοι κατά τετραγωνικόν χιλιομέτρον: ή άπόδοσις των άγρων και αί πρόσοδοι εκ των εκμεταλλεύσεων των χωρικών φαίνονται από έτους εις έτος συνεχώς μικρότεροι, όταν τās συγκρίνουν με τās τιμάς των βιομηχανικών ειδών, διά των όποιων αντικαθιστούν όλοεν περισσότερο τά προϊόντα τής τοπικής και οικογενειακής των βιοτεχνίας... *Η τάσις* αύτη όξύνεται περιοδικώς εκ τής κακής συγκομιδής γεωμήλων, όταν αί φυτεΐαι καταστρέφονται υπό παραγωγήν ή όταν ό σπόρος είναι κακής ποιότητος, διότι πολύ συχνά οι χωρικοί χρησιμοποιούν ιδικών των σπόρον, χωρίς νά συμβουλευθώνται τόν σταθμόν γεωργικών ύπηρεσιών ό όποιος ύπάρχει εκεί.

Άπό των αρχαΐσμων εις τās γεωργικάς μεθόδους μέχρι των μηχανισμών τής συγχρόνου άγοράς, κάθε στοιχείον αναλυόμενον ύπογραμμίζει τήν έλλειψιν ίσορροπίας εις τήν οικονομίαν και τήν άγροτικήν κοινωνίαν του Λασιθίου. *Η κοινωνία* αύτη και ή οικονομία τής, όμως, αναπτύσσεται τās σχέσεις των με τόν έξωτερικόν κόσμον, ήδυνήθησαν νά διατηρηθούν.

αί σχέσεις τής πόλγης με τόν έξωτερικόν κόσμον

Οί άγρόται του Λασιθίου άνεζήτησαν εκτός τής πόλγης τόν τρόπον διά νά συμπληρώσουν τούς πόρους των. *Η* προσπάθεια αύτη καταλήγει σήμερα εις τήν δημιουργίαν των συνθηκών μιås δημογραφικής κρίσεως. Αί σχέσεις του Λασιθίου με τόν έξωτερικόν κόσμον είναι συχνά και ποικιλαι: άνάγονται τόσον εις τεχνικάς όσον και εις οικονομικάς ανάγκας. Οί κτηνοτρόφοι των όποιων τά πρόβατα δηγυθνται κατά τό θέρος εις τήν Δίκτην δέν ήδύναντο νά συντηρήσουν τά ποιμνία των καθ' όλον τό έτος

ἐντὸς τοῦ βυθίσματος, ὅπου εἶναι δυσχερὴς ἡ διατροφή των· ἐφήρμοσαν λοιπὸν ἀντίστροφον διαχείμασιν, μεταφέροντες τὰ ζῶα των χαμηλότερον διὰ δύο ἢ τρεῖς μῆνας, περὶ τῶν Μαλιῶν καὶ τῆς Χερσονήσου, εἰς τὸ βύθισμα τῆς Νεαπόλεως καὶ πρὸς τὴν Μεσαράν. Περὶ τὸ 1858-1860 παρετηρήθη ἐνταῦθα παρομοία διαχείμασις: τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ κατήρχετο πρὸς τὰ χαμηλότερα μέρη, μὲ τὰ ποίμνια καὶ τοὺς ποιμένας·¹ δὲν ἔχομεν ἀνεῦρεσις ἕτερον παρόμοιον φαινόμενον. Ἀντιθέτως, τὰ ποίμνια τῆς Κριτσᾶς, τῶν Λακκωνίων καὶ ἄλλων χωρίων εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνέρχωνται κατὰ τὸ θέρος εἰς τοὺς βοσκοτόπους τοῦ Λασιθίου: πληρῶνουν ἐνοίκιον διὰ νὰ βόσκουν εἰς ἰδιωτικά κτήματα καὶ καταβάλλουν ἄπλοον τέλος διὰ τοὺς κοινοτικὸς βοσκοτόπους, ὅταν ὑπάρχουν ἐκεῖ ποτίστραι· ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀναδασώσεων καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς βοσκῆς τείνει, ἐξ ἄλλου, νὰ μειώσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν μετακινήσεων αὐτῶν τῶν ζώων: ἡ μετακίνησις περιορίζεται, δεδομένου ὅτι ἀρκετοὶ τόποι διαμονῆς δὲν εἶναι πλέον προστιτοί. Ἐξ ἄλλου, οἱ Λασιθῖται ἀναζητοῦν ἐκτὸς τοῦ ὄρους ἑργασίαν καθὼς καὶ εἶδη τὰ ὅποια δὲν παράγουν ἐπὶ τόπου. Οὕτω, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐργάζονται περὶ τὸ τέλος τοῦ θέρους εἰς τὸν τρυγητὸν ἢ κατὰ τὸν χειμῶνα εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐλαίων εἰς τὰ γειτονικά χωρία περὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου: Κριτσάν, Λακκῶνια κτλ., ἢ μακρότερον εἰς τοὺς ἐλαιώνας τῆς Βιάννου καὶ τῆς Μεσαρᾶς καὶ εἰς τοὺς ἄμπελῶνας τῶν Ἀρχανῶν καὶ τοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, νοτίως τοῦ Ἡρακλείου. Λόγω τῶν προσωρινῶν αὐτῶν μετακινήσεων ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι προσλαμβάνονται μὲ ἡμερομίσθιον διὰ χρόνον περισσώτερον ἢ ὀλιγότερον μακρὸν, τὸ Λασιθίον ἠναγκάσθη ἀπὸ μακροῦ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἐποχικὴν πρόσληψιν ξένων ἐργατῶν: ἀγωγιάται ἀνήρχοντο εἰς τὴν πόλιν μὲ τὰ κτήνη των κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν γεωμήλων διὰ νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν μεταφορῶν των ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰ χωρία· οἱ τελευταῖοι ἦλθον τὸ 1961, ἀντικαταστάθεντες ἔκτοτε τελείως ὑπὸ τῶν ἑλκυστήρων καὶ τῶν φορηγίδων των.

Οἱ μισθοὶ τοῦ ὁποῖου κερδίζουν οἱ χωρικοὶ μακρὰν τοῦ Λασιθίου χρησιμεύουν διὰ τὴν προμήθειαν ἐλαίου καὶ οἴνου, διότι ἡ ἐλαία δὲν εὐδοκμεῖ εἰς τὴν πόλιν, λόγῳ τῶν χιόνων καὶ τῶν ὀψιμων παγετῶν,² ἢ δὲ καλλιέργεια τῆς ἄμπελου, ἢ ὅποια εἶναι μικρὰς ἀποδόσεως, ἔχει ἐγκαταλειφθῆ, χωρὶς ὅμως οἱ χωρικοὶ νὰ πῶσουν παρασκευάζοντες τοπικὰ οἴνουπνευματῶδη ποτὰ. Οἱ ἐποχικοὶ ἐργάται ἐθεώρησαν, εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ἔχουν οἱ ἴδιοι ἐλαιῶνας καὶ ἄμπελῶνας, ὅπου εἶχαν συμπτωματικῶς συντηρήσει ἐπὶ πολλὴ χارهυπόδενδρα εἰς τοὺς πλησιέστερους των χειμερινοὺς βοσκοτόπους: οὕτω ἡ ἡμίσειαι ἐκμεταλλεύσεις τοῦ Λασιθίου διαθέτουν ἐλαι-

1. Spratt, *Travels and researches in Crete*, London 1865.

2. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον αἱ καρναὶ τοῦ Λασιθίου ἐχρησίμευον ὡς ἀντιστάθμισμα εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐκεῖ λιπαρῶν οὐσιῶν.

ἄνας ἢ ἄμπελῶνας ἐκτὸς τοῦ ὄρους, τοὺς ὁποῖους εἶτε ἠγόρασαν, κυρίως εἰς τὴν ἄνω Μεσαράν (ὅπου τὰ χωρία χάνουν λόγῳ τῆς μεταναστεύσεως ἀρκετὸν τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ των), εἶτε ἐφύτευσαν, ἰδίως πλησίον τῆς Χερσονήσου, τῆς Νεαπόλεως ἢ τῆς Κριτσᾶς· ἔχουν κατασκευάσει ἐδῶ ἐπίσης πρόχειρα κτίσματα,³ εἰς τὰ ὅποια διαμένουν κατὰ τὴν περίοδον ἐργασίας. Σήμερον ὅμως, ἐπειδὴ τὰ ἡμερομίσθια τῶν γεωργικῶν ἐργατῶν ἔχουν αὐξηθῆ πολὺ, λόγῳ ἐλλείψεως ἐργατικῶν χειρῶν, οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου φρονοῦν ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ἐργάζονται οἱ ἴδιοι εἰς ἄλλους παρὰ νὰ κατέχουν δένδρα, καίτοι ἡ γαιοκτησία εἶναι πάντοτε ἐπιθυμητή.

Αἱ διακινήσεις αὐταὶ προεκάλεσαν διαφορῶς ἐνδοαγροτικῆς μεταναστεύσεως, αἱ ὅποια ὄδηγον εἰς προοδικτικὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ὑψηλῶν οἰκισμῶν. Οἱ ἐκτὸς τοῦ Λασιθίου γάμοι πολλαπλασιάζονται, μεταβάλλοντες τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς γεωγραφικῆς ἐνδογαμίας, τὸ ὅποιον ἴσχυε μεταξύ τῶν χωρίων τῆς πόλιν. Ὀλόκληροι οἰκογένεια ἀναχωροῦν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς γαίας τὰς ὁποίας ἐξεγέρσωσαν καὶ δύναται νὰ ἀρδέουσι, κυρίως εἰς τὰ γειτονικά χαμηλά ὄροπέδια τῆς παραλίας τῆς Χερσονήσου καὶ τῶν Μαλιῶν· παρομοία κινήσις ἐμφανίζεται, ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν νότιον πλευρῶν τοῦ ὄγκου τῆς Δίκτης, ἀπογυμνώνουσα τὰ ὄρενά χωρία, ὅταν αἱ γειτονικαὶ των στεναὶ παράκτιοι πεδιάδες ἐπιτρέπουν τὴν ἐξάπλωσιν τῶν καλλιερειῶν τομάτας, αἱ ὅποια ἔχουν μεγάλη ἀπόδοσιν εἰς Ἱεράπετραν.⁴ Αἱ ἐποχικαὶ ὅμως ἢ ὀριστικαὶ αὐταὶ μετακινήσεις δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀπορροφήσουν τελείως οὐτε τὸ πλεόνασμα ἐργασίας οὐτε τὸν ὑπερπληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος ἢ ἡ μετανάστευσις ἐμφανίζονται λοιπὸν ὡς ἀνάγκη.

Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν κατέστη σπανιστάτη. Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν μερικοὺς ναυτικοὺς εἰς ἐμπορικὰ πλοία, ἔχομεν ἀναλογία μικροτέραν τοῦ ἐνὸς μετανάστου ἐπὶ 400 κατοίκων· μερικοὶ εὐρίσκονται εἰς Βόρειον Ἀμερικὴν, Βραζιλίαν ἢ Αὐστραλίαν, δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Αἴγυπτον ἐπιανεγκατασταθῶν εἰς Ἀθήνας: αὐταὶ εἶναι αἱ μόναι γνωσταὶ ἀναχωρήσεις ἀπὸ τοῦ 1945· ἡ μετανάστευσις πρὸς Γερμανίαν, ἢ

3. Ὁ ὄρος *μετόχια* σημαίνει ἐδῶ τὸ πρόχειρον κτίσμα. Ἀπαντᾷται καὶ εἰς τὴν τοπωνυμίαν τοῦ Λασιθίου (Κάτο Μετόχιον), ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸν ἀγροτικὸν οἰκισμὸν ὁ ὁποῖος παραμένει σήμερον ἐκ τῶν ὀλιγότερον ἐξωπλισμένων τοῦ βυθίσματος καὶ ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς μία ἐκ τῶν τελευταίων ἐγκαταστάσεων, πλησίον τοῦ χαμηλότερου τομέως τῆς πόλιν. Ὁ ὄρος δὲν ἔχει εἰς Κρήτην τὴν σημασίαν τὴν ὅποια ἔχει συχνὰ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τῆς γαιοκτησίας μοναστηρίου. Τὰ ἐνεκτικὰ κείμενα διακρίνουν τὰ *μετόχια* (συνοικισμοὺς ἐποχικῆς κατοικησεως, νεώτερας ἐγκαταστάσεως) καὶ τὰ *casali*, ὡς ὀνομάζονται τὰ λοιπὰ χωρία.

4. Μεταξὺ 1961 καὶ 1967 ἡ παραγωγὴ τομάτας εἰς Ἱεράπετραν ἀνήλθεν ἐκ 4.000 εἰς 10.000 τόνους. Βιομηχανικαὶ ἐγκαταστάσεις διαλογῆς καὶ συσκευασίας ἐπέτρεψαν τὴν ἐξαγωγήν 1.200 τόνων κατὰ τὴν γεωργικὴν περίοδον 1966-67.

ὅποια ἤρχισε τὸ 1961, ἀφορᾷ μόνον εἰς εἰκοσάδα ἀγάμων: ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐπανήλθον, παραμένον εἰς Ἄθηναι. Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀφορᾷ εἰς ἄτομα ἀνευ εἰδικέσεως. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ ἀγροτική ἐξοδὸς ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τὸ ὁποῖον ἐπωφελήθη μακροτέρας σχολικῆς μορφώσεως, φοιτήσαν εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν ἢ εἰς ἀνωτέρας τεχνικὰς ἢ ἐπαγγελματικὰς σχολὰς ἢ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐπὶ 100 μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων (ὑπάρχει ἔν κατὰ κοινότητα), 40-50 εἰσέρχονται εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν (ἐν γυμνάσιον εἰς Τζερμιάδον) καὶ 4 ἢ 5 συνεχίζον περαιτέρω· αἱ ἀναλογίαι αὐταὶ εἶναι πολλὴ ὑψηλαὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας ἀγροτικὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον ἀποτελεῖ, διὰ τὰ χωρία αὐτά, μέσον δι' ἀγροτικὴν ἐξοδόν. Οἱ καταγεγραμμένοι λοιποὶ ἐκ Λασιθίου καταλαμβάνον δημοσιουπάλληλικὰς θέσεις: δημοδιδάσκαλοι, ὑπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιῶν, στρατιωτικὴ ἢ χωροφυλάκα· σπανιότεροι εἶναι οἱ ἀσκούντες χειρωνακτικὰς ἢ βαρεῖας ἐργασίας. Διαβίουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς Ἄθηναι, Ἡράκλειον καὶ Θεσσαλονικὴν καὶ διατηροῦν δεσμοὺς μετὰ τὴν πατρίδα των: ἐκτὸς τῶν περιουσιῶν τὰς ὁποίας ἔχουν εἰς Λασιθίον, διέρχονται ἐνίοτε ἐδῶ τὰς διακοπὰς των. Ὡς εὐεργέται, συμβαίνει νὰ ἀναλαμβάνουν τὴν κατασκευὴν κρήνης εἰς τὸ χωρίον των ἢ τὴν διακόσμησιν τοῦ εἰκονοστασίου τῆς ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη κληροδοτῶν εἰς τὴν κοινότητά των τὰς περιουσίας τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν μακρὰν τῆς γενετήρας των. Ὁ ἀριθμητικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ εἶναι δυσχερής: αἱ ἐκτιμήσεις τῶν γραμματέων κοινοτήτων, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας των καὶ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ νομίμου καὶ πραγματικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν εἶναι πάντοτε πιστικαί. Ἡ ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένη κοινότης τοῦ Λασιθίου εἶχε τὸ τρίτον τοῦ νομίμου πληθυσμοῦ τῆς μακρᾶν τῶν ὀρίων τῆς εἰς πολλὰς ἄλλας κοινότητας, ἡ ἀναλογία εἶναι κατώτερα τὸ ἐνὸς ἔκτου. Παρὰ ταῦτα, ἐντυπωσιάζουν δύο γεγονότα: καίτοι ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδὸς καὶ ἡ μετανάστευσις εἶναι φαινόμενα παλαιά, ἡ ἀριθμητικὴ των σπουδαιότης τεταίνει νὰ αὐξήθῃ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν· αἱ μετακινήσεις αὐταὶ πληθυσμοῦ ἀφοροῦν, ἐξ ἄλλου, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ομάδα ἡλικιῶν τῆς πρώτης ὀριμότητος (20-35 ἐτῶν), περισσότερον δὲ εἰς τοὺς ἀνδρας παρά τὰς γυναῖκας. Ἐκτὸς τῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἀσκήσουν ἐπὶ ἀρκετῶν κοινωνικῶν θεσμῶν (εἰς τὴν ἑλλειψιν ἀνδρῶν ἀποδίδεται ἡ πρόσφατος νιοθέτησις τῆς προικῆς εἰς μετρητά), αἱ ἀναχωρήσεις αὐταὶ βαρύνουν ἐπὶ τοῦ δημογραφικοῦ μέλλοντος τοῦ Λασιθίου, ὅπου ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς ἠλαττώθη κατὰ 13% σχεδὸν μεταξὺ 1940 καὶ 1961, τοῦ ὁποίου ἡ κατανομή καθ' ἡλικίαν ὑπογραμμίζει τὴν γήρυσιν. Διὰ τὸ σύνολον τῆς περιφέρειας Λασιθίου (αἱ ἐνδεκα κοινότητες τῆς πόλεως καὶ ἡ κοινότης Ποτάμων, τῆς ὁποίας ἡ συμπεριφορὰ εἶναι ἀρκετὰ διάφορος) καὶ διὰ τὴν δεκαε-

τίαν 1951-1961, ὁ Β. Kayser ὑπελόγησεν ἀρνητικὸν ποσοστὸν φαινομένης μεταναστεύσεως 18,1%.¹

Ἀπὸ τοῦ 1961 μέχρι τοῦ 1967, ἡ φυσικὴ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ, ὑπολογιζομένη βάσει τῶν κοινοτικῶν δημοτολογίων, εἶναι ἀσθενεστάτη: δὲν καλύπτει τὰς ἀπωλείας ἐκ τῆς ἀγροτικῆς ἐξοδού, ἡ ὅποια ἐπιτείνει τὴν ἑλλειψιν ἰσορροπίας εἰς τὴν κατὰ φύλον κατανομήν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ περιορίζει οὕτω τὰς δυνατότητας αὐξήσεώς του.

Τὰ πάντα συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀγροτικῆς ἐξοδού. Τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου, τὰ ὁποία πρὸ τριάκοντα ἐτῶν συνεδέοντο μετὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον διὰ ἡμιονικῶν μόνον ὁδῶν, ἔχουν εἰσέλθει ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ φορτηγοῦ καὶ τοῦ λεωφορείου. Ἡ ὁδὸς ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ ὁποία ἐφθασεν εἰς τὴν πόλιν τὸ 1936, κατήργησε τοὺς Ποτάμους ὡς ἐνδιάμεσον ἐκτὸς τοῦ βυθίσματος σταθμῶν, ὅπου ἀναγκαστικῶς ἐπραγματοποιεῖτο ἕως τότε ἀλλαγὴ μεταφορικῶν μέσων, καὶ κατεδίκασεν εἰς ἀνεργίαν ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀγωγιάτας του: τὸ χωρίον Ποτάμοι δὲν συνήλθεν ἔκτοτε ἐκ τοῦ πλήγματος αὐτοῦ καὶ ἀπώλεσε τὰ 70% τοῦ πληθυσμοῦ του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1940 καὶ 1967. Ἡ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν βόρειον ἀκτὴν ὁδὸς κατεσκευάσθη τὸ 1944.

Οἱ διάφοροι αὐτοὶ σταθμοὶ σημειῶνουν καλῶς τὴν ἐξέλιξιν εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν χωρίων τοῦ Λασιθίου καὶ τῆς γειτονικῆς περιοχῆς. Μὲ τὸν Ἁγιον Νικόλαον, τὴν Νεάπολιν καὶ τὴν Ἱεράπετραν, αἱ ὁποῖαι διεξεδίκησαν καὶ διαμοιράζονται ἀκόμη τὸν ρόλον τῆς πρωτεύουσος τοῦ νομοῦ Λασιθίου, ἡ πόλις διατηρεῖ ἐλαχίστας μόνον σχέσεις. Ἡ Ἱεράπετρα εὐρίσκειται μακρὰν: ἐλάχιστοι τὴν ἐπισκέπτονται ἐκ τοῦ Λασιθίου· ἄλλα οἱ κτηνοτρόφοι παλοῦν ἐκεῖ εἰς λαχανοκόμους τὴν κόπρον τῶν προβάτων, ἀπαραίτητον διὰ τὰς φυτείας τῆς πρώιμου τομάτας, ἡ ὁποία ἀποστέλλεται μέχρι Γερμανίας. Ὑπελογιθῆ ὅτι 3% τῶν Κρητῶν ἀγροτῶν οἱ ὅποιοι μετηνάστευσαν εἰς τὴν πόλιν πρὸέρχονται ἐκ Λασιθίου, πιθανὸν ἔλκυσθέντες ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρθροειδῶν τῆς κλιματικῆς λαχανικῶν καὶ οἱ δεσμοὶ συγγενείας ἐξηγοῦν ἴσως διὰτὶ πολλοὶ γυμνασιῶπαιδες τοῦ Λασιθίου σπουδάζουν εἰς τὴν πόλιν αὐτήν. Ἡ Νεάπολις ἔχει καὶ αὐτὴ γυμνάσιον, πυρῆνα ἐπαγγελματικῆς σχολῆς, δικαστήριον, ὅπου μεταβαίνουν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως. Ὁ Ἁγιος Νικόλαος εἶναι σημαντικώτερος: ἐκτὸς τοῦ γυμνασίου καὶ μιᾶς μαευτικῆς κλινικῆς, ἡ πόλις ἔχει ἀξιόλογον κίνησιν πλοίων γραμμῆς εἰς τὸν λιμένα τῆς, φιλοξενεῖ δὲ τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας διὰ τὸ σύνολον τοῦ νομοῦ: ἐπισκεπτόμενοι τὴν Νομαρχίαν ἢ τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν οἱ γεωργοὶ τοῦ Λασιθίου αὐξάνουν τὴν κίνησιν τοῦ τοπικοῦ ἐμπορίου.

Ἡ ἐπιρροή ὅμως τοῦ Ἡρακλείου ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῶν ἄλλων πόλεων: διὰ τὴν πόλιν αὐτὴν πραγματοποιοῦνται δύο δρομολόγια λεωφορείων μετ'

1. Β. Kayser, Κ. Thompson, *Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1964.

ἐπιστροφῆς ἡμερησίως ἐκ τοῦ Λασιθίου, ἐνθὶ διὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἓν μόνον. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου πραγματοποιοῦν τὰ 3/4 τὸν ἐκτάκτων ἀγορῶν τὸν εἰς Ἡράκλειον: ἐπισκέπτονται τοὺς ἰατροὺς του, ἐπιδιώκουν νὰ ἀποκτήσουν ἐκεῖ οἰκόπεδα διὰ τὴν προικοδοτήσιν τῶν θυγατέρων τῶν, τέλος ἐγκαθίστανται καὶ οἱ ἴδιοι. Δειγματοληγία τοῦ 1/10 γενόμενῃ εἰς τὰ μητρώα τοῦ νομίμου πληθυσμοῦ τοῦ Ἡρακλείου δεικνύει ὅτι 1,2% τῶν κατοίκων του ἔχουν γεννηθῆ εἰς Λασιθίον, ἀποτελοῦντες τὰ 2,6% τοῦ συνόλου τῶν Κρητῶν ἀγροτῶν οἱ ὅποιοι μετηνάστευσαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου.¹ Τὴν ἔλξιν αὐτὴν, ἣ ὅποια εἶναι πρόσφατος, ἠνύνησεν ἡ βελτίωσις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἡ παρουσία εἰς Ἡράκλειον ἐπαγγελματικῶν σχολῶν καί, φυσικά, ἐμπορικὸς ἐξοπλισμὸς περισσότερον διαφοροποιημένους καὶ πλήρη. Καθ' ὃν χρόνον ἐνισχύονται αἱ σχέσεις μεταξύ ὑπαίθρου καὶ πόλεως, τὸ Ἡράκλειον ἐπεκτείνει τὴν ζώνην ἐπιρροῆς του εἰς βάρος τῶν ἄλλων πόλεων. Τὸ Τζερμιάδον, ἐν τούτοις, ἡ πλέον κατοικημένη κοινότης, εὐρισκομένη εἰς τὸ εὐνοϊκότερον σημεῖον ἐπὶ τῆς βορείου ὁδοῦ, δὲν ἐποφελεῖται τῆς κινήσεως αὐτῆς, παρέχει δέ, ἀντιθέτως, μέγαν ἀριθμὸν μεταναστῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἡρακλείου σχετίζεται μὲ τὸν ἀναπροσανατολισμὸν τῶν ἀναλλαγῶν τοῦ Λασιθίου: οἱ χωρικοὶ ἀναζητοῦν πρὸς τὴν δύσιν ὅτι εἶχον εὑρεῖ ἐπὶ μακρὸν πρὸς ἀνατολάς: ἡ ἄνω Μεσαρὰ δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ προσφέρῃ συμπληρωματικὴν ἐργασίαν, ἐλαιῶνας καὶ ἀκόμη χειμερινούς βοσκοτόπους. Ἡ πόλις τοῦ Λασιθίου εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐνδοχώραν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀπομακρύνεται ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης: εἶναι ἐνδεικτικὸν ὅτι οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, εἰς δέκα ἐκ τῶν ἑνδεκα κοινότητων τοῦ βυθισματος, ἔχουν ἐγκαταλείψει τὴν Ἐνωσὶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν τοῦ Μιραμπέλλου καὶ ἔχουν δημιουργήσῃ τὴν Ἐνωσὶν τοῦ Λασιθίου. Παρὰ τὴν διοικητικὴν ἐξάρτησιν, ἡ πόλις ἀποκόπτεται ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Νεαπόλεως καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου.

Συγκρινόμενον πρὸς τὰς περισσότερας περιοχὰς τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης τὸ Λασιθίον δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἐννοηθῆ ὀλιγότερον. Συγκρινόμενον ὅμως πρὸς τὴν πεδιάδα Καστελλίου, τὰς γαίας τῆς Μεσαρᾶς, τοὺς λόφους τῆς Λεκάνης τοῦ Ἡρακλείου, παρέχει ὄψιν ὀλιγότερον καλῆς περιοχῆς. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ δὲν θὰ εὐνόησῃ τὴν διατήρησιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν πόλιν. Διότι ἡ τάσις τοῦ πληθυσμοῦ νὰ κατερχεται πρὸς τὰς χαμηλὰς περιοχὰς εἶναι σταθερὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου. Ἡ κἀθοδος αὐτὴ ἐγνώρισεν ἤδη φάσιν ἐπιταχύνσεως κατὰ τὰ μετὰ τὸ 1897 ἔτη καὶ τὴν ἀνακρήσιν τῆς Κρητικῆς ἀυτονομίας: ἐνθὶ οἱ Τοῦρκοι χωρικοὶ ἀπεμακρύνοντο ἐκ τῆς ὑπαίθρου διὰ νὰ καταρῶνουν εἰς τὰς πόλεις, εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου προσεπάθησαν

1. Βλέπε ἄρθρον τοῦ Émile Kolodny, εἰς τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ.

νὰ ἀγοράσουν ἢ νὰ καταλάβουν μέρος τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν γαιῶν εἰς Πεδιάδα, εἰς Μεσαρὰν, περὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου, εἰς τὸν διάδρομον τῆς Ἱεραπέτρας. Σήμερον, ἡ γεωργικὴ ἐξέοδος καὶ ἡ μετανάστευσις πρὸς τὰς βιομηχανικὰς χώρας ἀπογυμνῶναι ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἔλκει ἐκεῖ τὸν πληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου, ὁ ὁποῖος, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ περισσότερα ἑλληνικὰ ὄρη, προσβάλλεται καθυστερημένως ὑπὸ τῆς μεταναστεῦσεως.

τὸ μέλλον τοῦ Λασιθίου

Δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὸ Λασιθίον χωρὶς γεωργίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, εἶναι περισσότερον πιθανὸν ὅτι θὰ ἐπεκταθῶν τὰ προγράμματα ἀναδασώσεως, τὰ ὅποια ἀφοροῦν ἤδη εἰς μερικὰς περιοχὰς τοῦ Λασιθίου, παρὰ ὅτι θὰ ἀφῆθῃ ἡ πόλις νὰ γίνῃ ἐκ νέου τέναγος καὶ νὰ ἐπανέλθουν αἱ πλευραὶ τῆς εἰς ἀγρίαν κατάστασιν. Ἄλλὰ τὸ μεσογειακὸν δάσος αὐξάνεται πολὺ βραδέως καὶ τὸ Λασιθίον ἀξίζει καλύτερας τύχης. Ἡ ἔναρξις ἐφαρμογῆς ἐνὸς προγράμματος ἐγγείου δομῆς θὰ ἐπέτρεπε, διὰ τοῦ ἀναδασμοῦ καὶ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν κτημάτων τὰ ὅποια ἀνηκούσιν εἰς ὀριστικούς μετανάστες, νὰ δοθῇ καλύτερον οἰκονομικὸν ὑπόβαθρον εἰς τὰς ἐκμεταλλεύσεις· ἡ τεχνικὴ βελτίωσις δύναται νὰ ἀεθίσῃ τὴν ἀρδένσιμον ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς huerta: γίνονται ἤδη σχέδια διὰ φράγματα τὸ ὅποιον θὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ξηροῦ τμήματος τῆς πεδιάδος, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ κανονικὴ ἐγκατάστασις ἀντιοστασίων θὰ ἐπέτρεπε τὴν καλύτεραν διανομὴν τοῦ ὕδατος εἰς τὸν χαμηλότερον τομέα τῆς πόλεως. Ἐκτὸς αὐτοῦ, εἶναι φανερὸν ὅτι οὐδεμίαν τεχνικὴν ἢ ἐγγεῖως διευθέτησις θὰ ἔχῃ μόνιμον ἀποτέλεσμα, ὅσον τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου δὲν θὰ διαθῶνται μῆσα διὰ τὴν ἐμπορικοποίησιν τῆς συγκομιδῆς εἰς συμπεροσας τιμὰς: ἡ συγκέντρωσις τῆς συγκομιδῆς, ἡ ἀποθήκευσις τῆς εἰς ἀποθήκας-ψυγεία καὶ ἐνδεχομένως ἡ ἐγκατάστασις μικροῦ κονσερβοποιείου, θὰ ἐπέτρεπον τὴν πόλιν προφῶτα καὶ λαχανικῶν μετὰ τὴν περίοδον ἀφθόπου παραγωγῆς καὶ τὴν ἀποφύγην τῶν μεσαζόντων τοῦ Ἡρακλείου. Αἱ ἐγκαταστάσεις αὗται βιομηχανικοῦ τύπου θὰ ἠδύνατο ἐπὶ πλέον νὰ ἐκτείνωνται τὴν περίοδον ἐργασίας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ πόλις τοῦ Λασιθίου ἀποτελεῖ τυπικὸν παράδειγμα: ἡ ὄψιμος διάσπασις τῆς μονόσεως, ἡ πρόσφατος ἐξέλιξις τῶν συστημάτων καλλιέργειας καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς, ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν μετανάστευσιν μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, εἶναι φαινόμενα τὰ ὅποια ἐμφανίζονται καὶ εἰς πολλάς ἄλλας παλαιὰς μεσογειακὰς χώρας. Ἡ μικρὰ ὄμοιος ἑκτασις τοῦ ὄρεινου αὐτοῦ βυθισμοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναλυθῶμεν μὲν μεγάλην ἄνεσιν τοὺς διαφοροὺς μηχανισμοὺς μιᾶς κοινότητος καὶ ἐνὸς κόσμου ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ μεταμορφωθῶν διὰ νὰ ἐπιζήσῃον παρὰ τὴν ἑλλειψιν ἰσορροπίας τῶν.